

Skyggebillen *Oplocephala haemorrhoidalis* (Fabricius, 1787) genfundet i Danmark efter mere end to hundrede års ubemærkethed

(Coleoptera, Tenebrionidae)

Ole Martin

The darkling beetle *Oplocephala haemorrhoidalis* (Fabricius, 1787) rediscovered in Denmark after more than two hundred years obscurity (Coleoptera, Tenebrionidae).

Ent. Meddr 65: 183-187. Copenhagen. Denmark. 1997. ISSN 0013-8851.

Hundreds of adults and larvae of the darkling beetle *Oplocephala haemorrhoidalis* were found in February and March 1997 in numerous dead tinder fungus (*Fomes fomentarius*) on dead trunks of beech and elm in old deciduous forests at Tystrup Lake near Sorø in South Zealand. The species had not been seen in Denmark since about the time it was described more than two hundred years ago. The present records are from the same district where it was found earlier, and it is obvious that it has always lived here.

The species was found together with the rather common darkling beetle *Bolitophagus reticulatus* (L.). Larvae and adults of both species lived together in some of the tinder fungi.

Ole Martin, Harestien 24, DK- 2880 Bagsværd.

Indledning

Det er vel første gang i dansk entomologis historie, at en bille genfindes efter at have levet skjult i ca. to hundrede år, idet det nu er lykkedes at genfinde skyggebillen *Oplocephala haemorrhoidalis* i et område i Sydsjælland, hvor den synes at have gode levevilkår.

Aktuelle fund

Opdagelsen af arten forløb således, at jeg den 14. februar 1997 gik langs Susåen i retning mod Tystrup Sø gennem skovstykket Enemærket ved Næsbyholm, et område som udmærker sig ved mange udgåede, ældgamle bøge (Fig. 1). Det var ved foden af en gammel bøgeruin, som var knækket for flere år siden, at jeg kløvede en af de større tøndersvampe, som lå på jorden tæt ved stammen. Indgrebet var så heldigt, at det straks blotlagde en *Oplocephala haemor-*

rroidalis. Ved yderligere deling af den ca. 20 cm brede svamp fandtes et par biller mere samt en i det lille stykke bøgeved med bark, som endnu sad fast på svampen. Det stammede fra et sted højere oppe på træet, hvor stykket formentlig havde løsnet sig for ikke længe siden.

Svampen blev naturligvis hjemtaget og yderligere findelt. Herved fandtes ca. 30 biller især i små hulrum i svampens øverste del, hvor de gerne opholdt sig i små klynger på 3-4 individer. Desuden sås næsten ligeså mange larver i flere stadier; disse levede i det ret fugtige og mere faste porelag i svampens nederste del. En del af de større larver havde allerede dannet hulrum til den forestående forpupning. Svampen havde den karakteristiske, skarpe lugt af lysol, et stof som flere arter skyggebiller udskiller fra kirtler, som munder ud i bagkropsspidsen (f.eks. *Tribolium*-arterne = lysolbiller). Foruden imagines blev nogle larver ind-

samlet og konserveret, da arten ikke fandtes i Zoologisk Museums ellers fyldige larvesamling.

En uges tid efter ovennævnte fund besøgte jeg lokaliteten igen sammen med Michael Hansen, Sigurd Munch og Jan Pedersen. Vi gik samme vej langs Susåen og gjorde holdt ved en stor elm, som var knækket for et par år siden. Vi undersøgte en lille tønder-svamp, og da det øverste lag blev fjernet, sås straks en klump bestående af ca. 20 *Oplocephala haemorrhoidalis*, et syn vi næppe vil glemme.

Sidst i februar var jeg endnu engang på stedet for at finde ud af, hvor talrig og udbredt arten måtte være. Det viste sig, at den stort set fandtes overalt i skovstykket langs Susåen, hvor der var gamle tønder-svampe enten på jorden nedfaldet fra de udgåede 200-300 årige bøge eller endnu siddende på stammerne. Endog i meget store svampe på omkring 50 cm i diameter fandtes angreb. Det er tænkeligt, at arten i så store svampe vil kunne yngle i årevis. Det er i øvrigt påfaldende, at arten foretrækker eksponerede træer i lysninger og bryn. Det er meget vanskeligt at give et tal for populationens størrelse, men et kvalificeret gæt vil være, at individantallet i Enemærket i foråret 1997 må regnes i tusinder.

I marts undersøgte jeg de andre skove ved Tystrup Sø for at finde arten der. I Broby Vesterskov, som strækker sig langs nordsiden af Susåen, lykkedes det at opspore en enkelt væltet bøgestamme, hvor *Oplocephala* fandtes fåtalligt (en bille og nogle få larver) i et par gamle, mosbevoksede tønder-svampe. Dette findested er tæt ved åen og kun ca. 100 m i luftlinie fra bøgene på den modsatte åbred i Enemærket.

I Suserup Skov, som ligger ca. 2 km længere vestpå ved nordsiden af Tystrup Sø, fandtes arten tilsyneladende ikke. Det er dog utænkeligt, at den ikke skulle forekomme i denne skov, hvor der er så mange egnede tønder-svampe på de talrige gamle bøgeruiner. Underskoven fremstår imidlertid ret tæt og mørk, og det er derfor mest sandsynligt, at arten lever i svampe højt oppe på stammerne, hvor eksponeringen er

størst, men hvor billen er vanskelig at finde.

I Kastrop Dyrehave (Gunderslevholm Dyrehave) ved sydenden af Tystrup Sø fandt jeg sammen med Sigurd Munch en bøgeruin, hvor der i en enkelt gammel og ret tør tønder-svamp sås en lille gruppe på 6-7 biller, som sad sammenklumplet tæt ved træets bark. Der sås ingen larver i de måske for tørre svampe, der sad på den meget eksponerede stamme. Dette findested er vel nok det mest overraskende, da skoven de seneste årtier har været ekskursionsmål for flere billesamlere, som har undersøgt de gamle træer. I lige linie er der ca. 5 km til artens nærmeste, kendte findested i Enemærket.

Tidligere fund i Danmark

I den seneste billefortegnelse (Hansen, 1964) gives følgende summariske oplysninger om arten: »Blev i slutningen af det 18. årh. ret ofte fundet i skovene omkring Næstved, Slagelse og Sorø, men er ikke genfundet senere (Col. Z.M.)«. Teksten er hentet fra Schiødte (1872), som i sin billefortegnelse skrev: »Blev i forrige Århundrede ofte funden i Skovene omkring Sorø, Slagelse og Næstved af Datidens Samlere, navnlig Schlanbusch [1756-1829] og Tønder Lund [1749-1809], men vides ikke at være gjenfunden i nyere Tid«.

Næsten alle indsamlede eksemplarer fra den tid er tilsyneladende gået tabt, for i Zoologisk Museums samling i København befinder der sig kun to danske eksemplarer, et uden finder med etiketten »Sydsjælland« (coll. Schiødte) og et mærket »Ex Dania« (coll. Hornbech, senere coll. Engelhart).

Lokaliteterne

Enemærket i Storstrøms amt grænser op til Næsbyholm Storskov og er en del af et gammelt, urørt løvskovsbælte (galleriskov) langs ådalen ved Susåens bred. Det er en lokalitet, hvor jeg før har gjort gode fund af trælevende smældere, som især er knyttet til de gamle løvtræer af bøg, elm, eg og ask (Martin, 1989). Med efterfølgende fund til og med 1997 er artsantallet yderligere

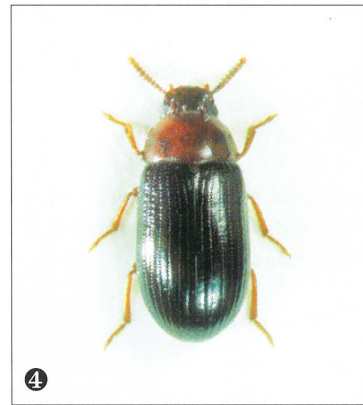

Fig. 1. Levested for *Oplocephala haemorrhoidalis*: Gamle bøge med tøndersvampe langs Susåen i Enemærket ved Næsbyholm i Sydsjælland, april 1997.

Habitat of *O. h.*: old beeches with tinder fungi along river Suså at Enemærket, near Næsbyholm, southern Zealand, April 1997.

Fig. 2. Væltet bøgestamme besat med tøndersvampe beboet af *Oplocephala haemorrhoidalis*. Samme lokalitet som fig. 1.

Lying trunk of beech covered with tinder fungi infested with *O. h.* Same location as fig. 1.

Fig. 3. Imagines og larver af *Oplocephala haemorrhoidalis* i tøndersvamp.
Imagines and larvae of *O. h.* in tinder fungus.

Fig. 4. Han af / male of *Oplocephala haemorrhoidalis*.

Fig. 1-3 fotograferet af Ole Martin, fig. 4 af Geert Brovad.

forøget, og til dato er således 13 af de 26 trælevende smælderarter registreret fra lokaliteten. Det er et overraskende resultat i betragtning af arealets ringe størrelse, og det overgås i dag kun af den langt større Jægerspris Nordskov. Men de mange smælderarter indikerer netop lang vedvarighed (stammekontinuitet) på lokaliteten. Af andre biller er der grund til at nævne, at hete-

romeren *Ischnomera sanguinicollis* (F.) (Oedermeridae) også i februar 1997 fandtes i en knækket elm. Denne art blev sidst fundet på Sjælland i 1883 ligeledes ved Næsbyholm. Som et kuriosum skal det også oplyses, at eghjorten (*Lucanus cervus* L.) blev indsamlet ved Næsbyholm i 1873, artens måske sidst kendte levested på Sjælland (Martin, 1993).

I Broby Vesterskov i Vestsjællands amt er det kun i brynet langs Susåen, at der endnu findes gamle træer, og også her er der tidligere fundet karakteristiske gammelskovsbiller.

Kastrup Dyrehave eller Gunderslevholm Dyrehave i Storstrøms amt er i nyere tid kendt for forekomsten af flere trælevende biller knyttet til gamle bøge og ege med den meget sjældne torbist *Gnorimus variabilis* (L.) (Scarabaeidae) som den mest markante art.

De nævnte skove indgår i et kompleks af gamle løvskove, som tidligere har omkranset Tystrup-Bavelse søerne med den urørte Suserup Skov i nord som den mest berømte p.g.a. dens urskovsagtige tilstand. Det er et af Sjællands største sammenhængende og mest bevaringsværdige naturområder, som nu er fredet. Det er formentligt i disse skove mellem Næstved og Sorø, at *Oplocephala haemorrhoidalis* blev fundet slutningen af 1700-tallet.

Udbredelse

Ifølge Horion (1956) findes *Oplocephala haemorrhoidalis* i Europa, Sibirien, Kaukasus og Iran. I Nordeuropa er den sporadisk og i Sydeuropa sjælden. Han betragter den som »en urskovsrelikt, som synes at forsvinde mere og mere fra Mellemeuropa«. Den er ikke meldt fundet i Nordtyskland, men er iøvrigt rapporteret fra vore andre nabolande: Sverige, Norge, Finland og de baltiske lande (Silfverberg, 1992). I Sverige er den ifølge Ehnström & Waldén (1986) betegnet som sjælden og meget lokal og kun fundet spredt i landskaberne mellem Skåne og Hälsingland.

Levevis

Biologien er ikke nøjere beskrevet i dansk billelitteratur. I »Danmarks Fauna« (Hansen, 1945) står der kun »at den angives at leve i svampe på bøg, birk, bævreasp og eg, bl.a. i *Polyporus [=Fomes] fomentarius* på birk«. Disse oplysninger er sandsynligvis fra udlandet. Om larven skriver Sv.G.Larsson i samme bog »at den lever ligesom imago i

træsvamp«. Palm (1959) nævner, at han i Skåralid i Skåne fandt arten i det indre af en hul, svampet bøgestamme sammen med skyggebillen *Bolitophagus reticulatus* (L.) og smælderen *Ampedus rufipennis* (Steph.). Om udviklingen skriver han, at den sandsynligvis er to-årig, og at forpupning finder sted om efteråret. Imago overvintrer således og bliver i svampen eller det trøskede ved vinteren over. Om sommeren findes billen de samme steder, men er betydeligt indskrænket i antal. I Småland, som nok er det sted i Sverige, hvor arten har sin hovedudbredelse, er den især fundet i tøndersvampe på birk. I en smålandsk tørvemose har jeg fundet den i ret fugtige, nedbrudte svampe, som endnu sad fast på birkestammer, der lå på jorden. Egne iagttagelser tyder på, at den tilsyneladende foretrækker gamle tøndersvampe på udgåede træer eller væltede stammer, og at svampenes ydre endnu er ret intakt. Dog kan der på oversiden findes cirkelrunde flyvehuller enten af arten eller af *Bolitophagus* men uden nævneværdige spor af Ciidae (*Cis* eller *Ropalodontus*-angreb). Svampens indre konsistens er ret sej og kun lidt fugtig. Det mere eller mindre brunlige porelag kan være næsten helt gennemhullet af larvegange og puppekamre, som er opfyldt af sorte larveekskremerter. Svampe med langvarige angreb kan være næsten helt udhulede, så kun den hårde skal er tilbage, og det er den øverste del lige under svampens barklag, som først fortæres. Porelaget er som regel meget nedbrudt og kan ofte sønderdeles med fingrene. I de fleste svampe fandtes tillige larver og imagines af ovennævnte *Bolitophagus reticulatus*, som er en ret almindelig og udbredt art i Danmark. Begge skyggebillearter sås ofte side om side, og den indbyrdes konkurrence om pladsen i svampene må være betydelig.

Af mulige prædatorer sås i svampene i flere tilfælde larver af smælderen *Stenogostus rhombeus* (Oliv.), som må formodes at fortære larver og pupper af skyggebillen.

Artskendetegn

Den voksne bille er ret markant og kan næppe forveksles med andre danske arter. Den er omkring 6 mm lang og har blanke, sorte vingedækker med rustrøde ben, antenner, forbryst og underside. Hannen udmærker sig ved de to korte horn, som sidder på hovedets overside. Imago har dog med hensyn til farve og størrelse en vis lighed med *Triplax russica* (L.) (Erotylidae), som ligeledes kan ses udenpå tøndersvampe.

Larven er glat, langstrakt og cylinderformet, og på friske og levende individer er farven hvid og ikke som beskrevet i »Danmarks Fauna« bleggul. Den har en større brunlig plet oven på hovedets bageste del, hvorved den lettest kan adskilles fra den iøvrigt lignende *Bolitophagus*-larve, som helt mangler denne plet og desuden er noget større og bredere. Fuldvoksne larver bliver ca. 12 mm lange og et par mm brede.

Afsluttende bemærkninger

Som tidligere nævnt er *Oplocephala haemorrhoidalis* nu fundet i landsdelen, hvor den sidst indsamledes i slutningen af 1700-tallet. Da arten fra udlandet vides at være meget stationær, tyder alt på, at den altid har befundet sig i det område, hvor den nu er genopdaget. I Rødliste '90 (Asbirk & Søgaard, 1991) er den rubriceret som Ex (forsvundet fra Danmark), og i en kommende, revideret rødliste er den flyttet til kategorien E (akut truet art). Selvom den tilsyneladende trives godt på i hvert fald Enemærkelokaliteten, må den anses for truet, da dens fremtidige eksistens helt vil afhænge af tilstedeværelsen af gamle bøgeruiner med tøndersvampe, og sådanne træer er som bekendt ikke velsete i nutidens skove.

Arten er et godt eksempel på, hvor forsigtig man skal være med at betegne en art som forsvundet fra et givet område. Indenfor det seneste årti er der flere eksempler på, at billearter, som her i landet var erklæret uddøde, nu er genopdaget endog på samme lokalitet, hvor de sidst fandtes for flere menneskealdre siden. Det gælder

f.eks. *Prostomis mandibularis* (F.) (Prostomidae), *Eucnemis capucina* Ahrens (Eucnemidae) og *Pediacus dermestoides* (L.) (Cucujidae). De to sidstnævnte blev ganske vist fundet på nye lokaliteter, men fælles for dem er tilknytningen til træer i gamle løvskove, og at de ikke har været fundet i Danmark i omkring hundrede år. Disse arter er nu mere eller mindre tilfældigt blevet genopdaget på gode, bevaringsværdige lokaliteter. Det er således meget opmuntrende, at der i disse år, hvor dyrkningen af skovene bliver mere og mere intensiveret, stadig kan findes områder, hvor efterkommere af urskovens billearter har haft mulighed for at overleve. Derfor er der så meget mere grund til at værne om de rester af urørt skov, vi endnu har tilbage i vore gamle skove.

LITTERATUR

- Asbirk, S. & S. Søgaard, 1991. Rødliste '90. Særligt beskyttelseskrævende planter og dyr i Danmark. – Miljøministeriet, Skov- og Naturstyrelsen. 222 pp.
- Ehnström, B. & H. Waldén, 1986. Faunavård i skogsbruket. Del 2. Den lågre faunan. – Skogstyrelsen. Jönköping. 351 pp.
- Hansen, V., 1945. Biller XII. Heteromera. Larverne ved Sv. G. Larsson. – Danmarks Fauna 50. 295 pp.
- Horion, A., 1956. Faunistik der mitteleuropäischen Käfer. 5: Heteromera. – Entomologische Arbeiten aus dem Museum G. Frey, München. 336 pp.
- Martin, O., 1989. Smældere (Coleoptera, Elateridae) fra gammel løvskov i Danmark. – Entomologiske Meddelelser 57: 1-107.
- Martin, O., 1993. Fredede insekter i Danmark. Del 2: Biller knyttet til skov. – Entomologiske Meddelelser 61: 63-76.
- Palm, Th., 1959. Die Holz- und Rindenkäfer der süd- und mittelschwedischen Laubbäume. – Opuscula Entomologica Supplementum XVI. 374 pp.
- Schiødte, J. C., 1872. Fortegnelse over de i Danmark levende heteromere Eleutherater. – Naturhistorisk Tidsskrift, 3. række, VIII, p. 25.
- Silfverberg, H., 1992. Enumeratio Coleopterorum Fennoscandiae, Daniae et Baltiae. – Helsingfors Entomologiske Bytesforening, Helsinki. 94 pp.